

PAPER DETAILS

TITLE: XV. Asirda Yasamis Bir Osmanli Müfessiri Olan Muhyiddin Muhammed En-Niksârî ve Tefsîr-i Sre-i Ihls'i

AUTHORS: Mehmet Akif ALPAYDIN

PAGES: 671-691

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/404650>

XV. ASIRDA YAŞAMIŞ BİR OSMANLI MÜFESSİRİ OLAN MUHYİDDİN MUHAMMED EN-NİKSÂRÎ VE *TEFSİR-İ SÛRE-İ İHLÂS*^{*}

Mehmet Akif ALPAYDIN^{*}

Özet:

Muhyiddin Muhammed en-Niksârî XV. yüzyılın önde gelen Osmanlı ulemâsındandır. Tefsir, fıkıh, kelam, belagat ve astronomi sahalarında eserler veren Niksârî, özellikle tefsir sahasındaki derinliği ile öne çıkmıştır. Kastamonu'da Candaroğlu İsmâil Bey'in kendisi için yaptırdığı medresede müderris olarak görev yaparken, Osmanlı sultanı II. Bayezid'in davetiyle İstanbul'a gelmiştir. II. Bayezid'in kendisini görevlendirmesi üzerine Fatih ve Ayasofya camilerinde yaklaşık on beş sene boyunca tefsir dersleri vermiş ve bu derslerde Kur'an'ı baştan sona tefsir etmiştir. Fakat gördüğümüz kadarı ile Niksârî'nin tefsir sahasındaki faaliyetleri büyük oranda şifâhi kalmış ve yazıya geçirilmemiştir. Kaynaklar ve kütüphane kayıtları Niksârî'ye nisbet edilen üç tefsir eserine işaret etmektedir, fakat bunlardan sadece iki tanesi elimize ulaşabilmiştir. Bu eserlerden birisi Sultan II. Bayezid'e ithâfen telif ettiği Duhân sûresi tefsiridir. Diğeri ise Türkçe olarak yazdığı İhlâs sûresi tefsiridir. Niksârî'nin İhlâs sûresi tefsiri Osmanlı döneminde kaleme alınmış en erken tarihli Türkçe sûre tefsirlerinden birisidir. Makalede Niksârî'nin söz konusu İhlâs sûresi tefsirinin tahlili yapılmaktadır. Ayrıca *Tefsir-i Sûre-i İhlâs*'ın transkripsiyonlu metni de makalede yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Tefsir, Müfessir, Niksârî, İhlâs Sûresi.

Muhyiddin Muhammed en-Niksari, A XVth Century Ottoman Commenter of the Qur'an and *Tefsir-i Sure-i Ihlâs*

Abstract:

Muhyiddin Muhammed en-Niksari was one the leading Ottoman scholars of XVth. century. He compiled works in various fields such as commenting, Islamic law, Islamic theology, rhetoric and astronomy, but he is distinguished for his mastery in the commenting of the Qur'an. He came to İstanbul upon the invitation of Sultan Bayezid II while he was a professor at a madrasah founded for himself by Candaroglu Ismail in Kastamonu. Sultan Bayezid II appointed Niksari to study commenting on the Qur'an in Fatih and Ayasofya mosques where he studied for nearly fifteen years and completed the full commentary of the Qur'an. As I understood, most of his works in the commenting had not been written but verbal. Review of literature showed that he had plenty three works in the commenting on the Qur'an, but only two of his works are extant. One of them was the commenting of Surah Ad-Duhan which was dedicated to Sultan Bayezid II. The other was the commenting on Surah Al-Ihlâs which was one of the earliest examples of Turkish commenting of a surah written in Ottoman times. In this article, Niksari's aforementioned work has been analyzed. Transcribed version of *Tefsir-i Sure-i Ihlâs* has also been included in the article.

Key words: Ottoman, Commenting on the Qur'an, Commenter, Niksari, Surah Al-Ihlâs.

^{*} Dr., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, akifalp@hotmail.com.

Giriş

İhlâs sûresi dört ayetten müteşekkil kısa bir sûre olmasına rağmen gerek muhtevâsı, gerekse hakkında vârid olan fezâil rivâyetleri sebebiyle birçok müfessirin üzerinde yoğunlaştığı bir sûre olmuştur. Yüzyıllar boyunca İslâm âlimleri İhlâs sûresi ile alakalı müstakil eserler telif etmişler ve bu bağlamda İhlâs sûresi etrâfında bir külliyâtın oluşmasını sağlamışlardır.

Kaynak ve kütüphane taramaları Osmanlı müfessirlerinin de İhlâs sûresi etrafında oluşan külliyâta farklı muhtevâ ve üslûb üzere telif ettiklerini eserlerle katkı sunduklarını göstermektedir.¹ Osmanlı müfessirlerinin telif ettikleri İhlâs sûresi tefsirlerinin dilinin ise büyük oranda Arapça olduğu görülmektedir. Fakat kendi anadilleri olan Türkçe ile de İhlâs sûresini tefsir eden Osmanlı âlimleri bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz Türkçe İhlâs sûresi tefsirlerinin kronolojik olarak sıralanmış hali aşağıdaki gibidir:

1. Muhyiddin Muhammed en-Niksârî (v. 901 / 1495): *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*²

2. Hüseyin b. Ahmed es-Sirôzî (v. XVI. yy)³: *Câmi'u'l-Envâr*

Câmi'u'l-Envâr manzum bir İhlâs sûresi tefsiridir. İşarî üslûb üzere sade ve anlaşılır bir dille telîf edilen eser yaklaşık 10.090 beyitten oluşmaktadır. Eser tevhid, na't-ı Resûl, na't-ı çehâryâr-i güzîn, Besmelenin fazileti, Lafzatullâh'ın fazileti, Allah'ın sıfatları gibi konuların işlendiği manzumelerle başlamaktadır. Bu eserde İhlâs sûresi tefsirinin etrafında birçok tasavvufî mesele ele alınmıştır. Bu bağlamda birçok âyetten, hadisten, menkıbeden istifâde edilmiş, muhtelif isrâîli bilgiler nakledilmiştir. Vahdet-i vücûd nazariyesinin etkisinin yansıdığı eserde bazı mutasavvıfların görüşlerine mürâcaat edildiği görülmektedir. Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi,

1 Bu konuda bir inceleme için bk. Ahmet Faruk Güney, "Yazma İhlâs Sûresi Tefsirleri Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011, c. IX, sayı: 18, s. 275-302.

2 Niksârî ve eserine dair ayrıntı ilerde zikredilecektir.

3 Hakkında fazla malûmât bulunmayan müellifin Sirozlu olduğu ve Selahaddin isimli bir şeyhe intisâbıyla Halvetîyye'ye mensub olduğu bilinmektedir. Hüseyinî mahlasıyla şiirler yazan müelliften Bursalı; "1000/1591 tarihi ricâlından olduğu anlaşılıyor" ifadeleriyle bahsetmektedir. bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, s. 59-60; Ali Öztürk, XVI. Yüzyıl Halveti Şiirinde Din ve Tasavvuf, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 94-95; Murat Çolak - Mesut Bayram Düzenli, "Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Hayatı ve Câmiu'l-Envâr alâ Tefsîri'l-İhlâs Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies*, Ankara 2014, IX/409-410.

66 numarada kayıtlıdır. Eser üzerine Mesut Bayram Düzenli doktora çalışması yapmıştır.⁴

3. Mekkizâde Mehmed Tâhir Efendi (v. 1128/1716)⁵: *Müstevebü'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs*

Eser Mekkizâde Mehmed Tâhir Efendi'nin Sultan III. Ahmed'in vezîri Ali Paşa'ya ithâfen telif ettiği İhlâs sûresi tefsiridir. *Müstevebü'l-Halâs* mukaddime, matlab ve netîce başlıklı üç bölümden müteşekkildir. Mukaddime kısmında esbâb-ı nüzûl ve fezâil rivâyetleri nakledilmiş, ayrıca sûrenin isimleri ile alakalı bilgiler verilmiştir. Matlab bölümünde sûrenin tefsîri yapılmış ve netîce bölümünde ise tevhîde dâir izâhâtlar yapılmıştır. Bilinen tek nüshası Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 3224'te bulunan eser üzerine Sevgi Tütün⁶ ve Ahmet Faruk Güney'in⁷ makaleleri bulunmaktadır.

4. İsmâil Hakkı Bursevî (v. 1137/1725)⁸: *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*

Bursevî İhlâs sûresini hem Arapça hem de Türkçe olarak tefsir etmiştir. Türkçe olan tefsiri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 3395 numarada kayıtlıdır. İşârî üslûb üzere telif edilen bu tefsirde vahdet-i vücûd nazariyesinin izleri görülmektedir. Tefsirde şiirler, kıssalar, hikâyeler gibi unsurlardan istifade edilmiş, bununla beraber gramatik tahliller yapmaktan uzak durulmuştur. Eserin telifinde mürâaat edilen kaynaklara dair pek fazla ayrıntı verilmemiştir.

- 4 Mesut Bayram Düzenli, *Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Câmiü'l-Envâr 'Alâ Tefsîri'l-İhlâs Adlı Eseri (1b-192b, İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2014.
- 5 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989; II-III/390-390; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, II/313; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II/297; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, IV/507; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, Mektebetü'l-müsenna - Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts. X/102; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara 2001, II/1919.
- 6 Sevgi Tütün, "Mekkizade Mehmed Tahir Efendi ve Tefsir Risalesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. XVI, sayı: 2, s. 515-532.
- 7 Ahmet Faruk Güney, "Mekkizâde Mehmed Tâhir Efendi'nin (ö. 1128/1716) Müstevebü'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs Adlı Eseri -Neşr-", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, c. II, sayı: 2, s. 75-106.
- 8 Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, II/683; Bağdatlı, *Hediyye*, I/210-220; Hayrullah Nedim Efendi, *Terceme-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkı*, Vilâyet Matbaası, Bursa 1307, s. 1-16; Bursalı Mehmed Tâhir, *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî Hazretleri*, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1329, s. 2-9; a.mlf, *Osmanlı Müellifleri*, I/28-32; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 2307, vr. 37-56; a.mlf, *Kemalnâme-i Hazreti Hakkı*, Yazma Bağışlar, no: 2324, vr. 2b vd; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm kâmu'su terâcim*, Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, Beyrut 2002, I/313; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, II/266-267; Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/102-106.

5. Hacı Hüseyin Efendi (v. 1155/1742'den sonra)⁹: *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*

Atina müftüsü Hüseyin Efendi'nin telif ettiği bu İhlâs sûresi tefsîri manzum hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Müellif mukaddimede bu tefsirini vezir el-Hâc Ebûbekir Paşa'ya¹⁰ (v. 1172/1759) ithafen telif ettiğini ifade etmektedir.¹¹ Eserin yazılış tarihi 1155/1742 senesidir.¹² Mukaddimede İhlas sûresini evvelen Türkçe üzerine tefsir edeceğini, ardından Zemahşerî, Beydâvî ve Hâzin tefsirlerinden yaptığı bazı alıntıları Arapça olarak aynen nakledeceğini belirtmiştir.¹³ Müellif ilk olarak sûrenin faziletine dair rivâyetleri zikretmiş, ardından esbab-ı nüzûlünü nakletmiştir. Âyetler tefsir edilirken yeri geldikçe lügavî îzâhâtta bulunulmuş, sahâbe ve tâbiûn rivâyetlerinden istifâde edilmiştir. Sûredeki lafızların tefsiri sadedinde başka birçok âyete de atıfta bulunulmuştur. Tefsirde işârî üslûb kendisini hissettirmektedir. Eserin bilinen bir nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdai Efendi, 79 numarada kayıtlıdır. Eserin tespit edebildiğimiz diğer bir nüshası ise Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 1591/1 numarada bulunmaktadır.

6. Muallim Nâci (v. 1310/1893)¹⁴: *Hülâsatü'l-İhlâs*

Hülâsatü'l-İhlâs, Muallim Nâci'nin Fahreddin er-Râzî'ye ait *Mefâtihu'l-Gayb* isimli tefsirde, İhlas sûresinin tefsir edildiği bölümü esas alarak telif ettiği

9 Eserinin ferağ kaydından Atina'da müftülük görevinde bulunduğu anlaşılan müellif hakkında kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bursalı müellif hakkında; "1155 tarihinde Atina müftüsü olan Hüseyin Efendi de fuzalâdan bir zât olup Sûre-i İhlâs tefsirine müteallik bir risâlesi vardır." demekle iktifâ etmiştir. Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II/113.

10 Mezkûr paşanın devlet kademesinde çok mühim vazifelerde bulunmuş olan ve bahsedilen tarihlerde Mora valisi olan Alâiyeli Ebûbekir Paşa (v. 1172/1759) olması kuvvetle muhtemeldir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I/178-179.

11 "... hediyevesin ihdâ için paşaya, ol vezir-i müşîr-i bî-himmetâya ... cemî'u'l-vüzerâ sümmiye es-Sıddîk el-Hâcî Bekir paşa ..." Hüseyin Efendi, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdai Efendi, no: 79, vr. 1b.

12 Hüseyin Efendi, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, no: 79, vr. 20b.

13 Hüseyin Efendi, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, no: 79, vr. 2a.

14 Muallim Nâci'nin hayatı ve eserleri için bk. Salâhî, *Muallim Nâcî*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1310, s. 6-60; İsmail Hakî, *Muallim Nâcî Efendi*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1311, s. 5-118; Ahmed İhsan ve Şürekâsı, *Muallim Nâcî*, Alem Matbaası, İstanbul 1311, s. 5-16; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II/422-426; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, I-IV, İstanbul 1942, s. 1030-1047; Fevziye Abdullah (Tansel), "Muallim Nâcî", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX/15-21; Abdullah Uçman, "Muallim Nâcî", *DİA*, İstanbul 2005, XXX/315-317; Ali Öztürk, "Muallim Nâci'nin (1849-1893) Hülâsatü'l-İhlâs İsimli İhlas Sûresi Tefsiri", *İslâmî İlimler Dergisi*, İstanbul 2012, II/110-136.

eseridir. Müellif eserini, halkın sûrenin inceliklerinden haberdar olmasına hizmet olması için kaleme aldığını ifade etmiştir.¹⁵ Tefsir, *Mefâtihu'l-Gayb*'da olduğu üzere sûrenin sebep-i nüzûlüne dair rivâyetlerin sıralanmasıyla başlamaktadır. Bu rivâyetleri değerlendirdikten sonra Râzî'nin sûrenin isimlerine dair uzun nakillerine değinmeden sûrenin tefsirine geçmiştir. Muallim Nâcî, *Hülâsatü'l-İhlâs*'ta, *Mefâtihu'l-Gayb*'ı birebir tercüme etmemiş, Râzî'nin ifadeleri üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuştur. 1304/1886 senesinde İstanbul'da basılan eseri, Ali Öztürk bir makale kapsamında değerlendirmiştir.¹⁶

7. Monahoyuzâde Kâsım b. Ahmed Resmovî (v. XX. yy)¹⁷: *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*

Tefsirde ilk olarak bütün sûrenin meâli verilmiş ardından “tefsir, beyan, izâh” bölümüne geçilmiştir. Bu kısımda müstakil başlıklar altında¹⁸ ulûhiyyet ve tevhid bağlamında değerlendirmeler ve tasnifler yapıldığı görülmektedir. Yine burada mezhepler tarihi ve kelam alanında bazı malûmât arz edilmektedir. Bu bilgiler büyük oranda Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'nin *Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid* isimli eserinden istifade ile yazmıştır. Ayrıca Ayntâbî'nin *Tibyan* tefsirinden, Bursevî'nin *Ferahu'r-Rûh*'undan, Sahhaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin *Mustatraf Tercemesi*'nden istifâdeler vardır. 1322/1904 senesinde¹⁹

15 “Binaenaleyh sûre-i mezkûrenin tefsirine dâir kütüb-i ulemâ-yı ümmette havâs tarafından görülüp avâm nazarından müstetir kalmakta olan izâhât-ı müdekkikânen bazılarının olsun erbâb-ı mütâlaamıza arzı -itikâd-ı âcizânemize göre- umûr-ı mühimmeden olmasıyla meânîyi cûyân-ı Kur'ân'a “İcâz-ı Kur'ân” ve “Muammâ-yı İlâhî” kabîlinden bir hizmet olmak üzere şu sahîfelerin tesvîdi bir muvahhidin hâme-i himmetine terettüp eden vezâif sırasında tutulmuştur.” Muallim Nâcî, *Hülâsatü'l-İhlâs*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1304, s. 7-8

16 bk. Ali Öztürk, “Muallim Nâcî'nin (1849-1893) *Hülâsatü'l-İhlâs* İsimli İhlas Sûresi Tefsiri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, İstanbul 2012, II/109-139.

17 Müellif hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserlerinde zikrettiği nisbesine bakılarak Girit, Resmo'lu olduğu ve eserlerini telif ettiği tarihlere bakarak da (*Tarih-i Girid*, 1304; *Tarih-i Teselya*, 1314; *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, 1322; *Tefsîr-i Sûre-i İnşirah*, 1324) hicri 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk yarısı aralığında yaşadığı söylenebilir.

18 Değerlendirmeler şu başlıklar altında yapılmaktadır: “Zât-ı Ulûhiyyet Hakkında Fırak-ı Dâlle İtikadlarına Dairdir”, “Millet-i İslâmiyyeden Baîd Olan Kâmilin On Tâife Olup Tafsîlâtı Bervechi Âtidir”, “Zât-ı Ulûhiyyet İçin İtikâd-ı Bâtîle Beyanındadır”, “Hak Sübhnehu ve Teâlâ Hazretlerinin Zât-ı Ulûhiyyet ve Sıfât ve Efâl-i Aliyye-i İlâhiyyeleri Hakkındadır.”

19 Monahoyuzâde, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Elmalı İHK, no: 2514, vr. 23

telif edilen eserin müellif hattı nüshası, Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, 2514 numarada kayıtlıdır.²⁰

8. Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi (v. 1338/1920)²¹: *Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri*

Musa Kazım Efendi bu eserini vahdet-i vücûd esasına göre kaleme aldığını ifade etmektedir.²² Eserde ilk olarak âyet ve meali verilmiş, ardından “tefsir ve te’vil” başlığıyla âyetler lügat, i’rab ve belâgat açısından tahlil edilmiştir. “Tefsir ve te’vil” bölümü bittikten sonra “hülâsa-i tefsir” başlığı altında sûrenin tefsiri baştan sona -daha ziyade kelâm ve tasavvuf zâviyesinden- özetlenmiştir. Müellif, eserin telifinde istifade ettiği kaynaklara dair herhangi malûmât vermemiştir. Musa Kazım Efendi’nin 1333/1914 senesinde telif ettiği²³ bu eseri, 1334/1915 senesinde İstanbul’da basılmıştır.

Görüldüğü üzere bu sekiz tefsir arasında en erken tarihli olan İhlâs sûresi tefsîri, Muhyiddin Muhammed en-Niksârî’ye ait olan eserdir. Niksârî’nin sözkonusu eseri sırf bu yönüyle bile incelenmeye şâyestedir. Aslında Niksârî’nin bu tefsirinden yaklaşık bir asır öncesinden telif edilmiş bir İhlâs sûresi tefsiri daha bulunmaktadır. Bilinen en eski tarihli İhlâs sûresi tefsiri olan eser Muslihuddin Mustafa b. Muhammed (v. 765/1364’ten sonra) tarafından XIV. asrın ortalarında kaleme alınmıştır. Fakat Mustafa b. Muhammed’in bu eserini Osmanlı kültür ve medeniyet dünyasının bir ürünü olarak kabul etmek pek mümkün değildir. Çünkü müellifin yaşadığı dönemlerde henüz Osmanlı

20 Müellifin benzer üslûplarla telif ettiği başka tefsirleri de bulunmaktadır. (*Tefsîru Sûreti’l-Duhâ*, KBYEK Elmalı Hk 2534; *Tefsîr-i Sûre-i İnşirah*, KBYEK Elmalı İHK 2517; *Tefsîru Sûreti’l-Alak*, KBYEK Elmalı İHK 2518; *Tefsîru Sûreti’t-Tekâsür*, KBYEK Elmalı İHK 2530. Bu nüshaların hepsi müellif hattıdır.) Müellif bu eserlerinde de kendi görüşlerini arz etmekten ziyade Nişancızade Muhyiddin’in *Mir’atü’l-kâinât*’ı, Abdurrahman b. İbrâhim es-Sivâsî’nin *Hayâtü’l-hayevân Tercemesi*, Ayntâbî’nin *Tefsîr-i Tibyan*’ı, İsmail Ferruh’un Efendi’nin *Tefsîr-i Mevâkıb*’ı, Ahmed Cevdet Paşa’nın *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*’sı, Yazıcızade Mehmed’in *Muhammediye*’si, Bursevî’nin *Ferahu’r-rûh*’u, Sahhaflar Şeyhizâde Esad Efendi’nin *Muhtatraf Tercemesi*, Hanîf İbrahim Efendi’nin *Şifâ-i Şerif Tercemesi* gibi eserlerden yaptığı iktibaslarla bir kompozisyon oluşturmuştur.

21 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi Tabakatü’l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973, II/774; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, Millî Gazete Yayınları, İstanbul 1981, IV-V/158-157; İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1986, I-III, 11/47-72; Ferhat Koca, “Musa Kazım Efendi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/221-222; Derya Cömert, *Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2006, s. 7-24.

22 bk. Musa Kazım, *Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1334, s. 2.

23 Musa Kazım, *Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri*, s. 16.

Anadolu'da hakimiyet sağlamamış ve küçük bir beylik olarak varlığını devam ettirmektedir. Isparta ve çevresi beylikler havzasında yaşamış bir âlim olan Mustafa b. Muhammed'in telif ettiği bu eser, Beylikler dönemi Anadolu sahasında telif edilmiş Türkçe eserler çatısı altında kategorize edilmelidir.²⁴

1. Muhyiddin Muhammed en-Niksârî'nin Hayâtı ve Tefsire Dâir Eserleri

Tam adı Muhyiddin Muhammed b. İbrâhîm b. Hasan en-Niksârî er-Rûmî el-Hanefî'dir. Tokat'ın Niksâr ilçesinde dünyaya gelen Muhyiddin Muhammed Niksârî, Arapça ve İslâmî ilimleri Hüsâmeddin Tokâdî (v. 860/1456), Yûsuf Bâlî b. Muhammed Fenârî (v. 846/1442) ve Molla Yegân (v. 865/1461 civarı) gibi âlimlerden eğitim aldı. Kadızâde-i Rûmî'nin (v. 844/1440'tan sonra) talebesi Fethullah Şîrvânî'den (v. 891/1486) matematik ve astronomi ilimlerini okudu. Niksârî, Candaroğulları beyi olan İsmail b. İsfendiyar'ın (v. 884/1479) Kastamonu'da yaptırmış olduğu medresede müderris olarak göreve başladı. İslâmî ilimlerdeki yetkinliği ile şöhret kazanması üzerine II. Bayezid'in (v. 918/1512) davetiyle İstanbul'a geldi. Pâdişâhın özel olarak görevlendirdiği Niksârî uzun yıllar Fâtih ve Ayasofya camilerinde tefsir dersleri verdi. Niksârî'nin bu derslerine Sultan II. Bayezid'in bizzat kendisinin de iştirak ettiği nakledilmiştir. 901/1495 senesinde ahirete irtihal eden Niksârî, Vefa'da Şeyh Vefâ türbesinin bitişiğine defnedildi.²⁵

24 Eser ile alakalı malumat için bk. Yusuf Akçay, *Mustafa bin Muhammed'in İhlas Suresi Tefsiri (Giriş-İnceleme-Metin-Ekler Dizini-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2005; Kamile Okulu, *Osmanlı Müfessirlerinden Mustafa Muslihiddin ve İhlas Suresi Tefsiri Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

25 Hayâtı için bk. Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şakâiku'n-nu'mâniyye*, Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, Beyrût 1975, s. 166; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-şekâik*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 292-291; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, I/450; Necmeddin Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-menâkibi'l-a'yânî'l-mietî'l-aşere*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, no: 876, vr. 9b; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Dâru İbni Kesîr, Beyrût 1986, X/14-15; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II/16; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV/340-341; Bağdath, *Hediyye*, II/218; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII/196; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, s. 621-622; Muhammet Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992, s. 91-92; Ziyâ Demir, *XII.-VI. yy. Arası Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 211-212; Hasan Gökbulut, *Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksari'nin (ö. 1494m.) Hayatı ve Duhan Sûresi Tefsirinin Tahkiki*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 1-31; a.mlf, "Niksârî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/122-123; Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, s. 85-86.

Muhyiddin Niksârî'nin tefsir, fıkıh, kelam, belagat ve astronomi alanlarında eserler verdiği görülmektedir.²⁶ Fakat kaynaklar Niksârî'nin özellikle tefsir sahasında öne çıkan bir âlim olduğunu zikretmektedir. Sultan II. Bayezid'in, günlük elli akçe tayin ederek Niksârî'yi Fatih ve Ayasofya câmiinde tefsir dersleri vermesi ile görevlendirmesi onun bu sahadaki yetkinliğinin bir delili olarak zikredilebilir. Niksârî bu dersleri istikrâr ile devam ettirmiş ve bir cuma günü Ayasofya câmiinde Kur'ân'ın tefsirini tamamlamıştır.²⁷

Kur'ân'ı baştan sonra dersler hâlinde tefsir eden Niksârî'nin baştan sona tam bir tefsir eseri ise bulunmamaktadır. Yani mevcut bilgilerimiz doğrultusunda onun bu derslerinin şifâhî olarak devam ettiğini ve yazıya geçirilmediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte kaynak ve kütüphane taramaları sonucunda Niksârî'ye üç adet tefsir eserinin nisbet edildiğini görmekteyiz.

1. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*: Esere dâir ayrıntı zikredilecektir.

2. *Tefsîru Sûrati'd-Duhân*: Eser Niksârî'nin Sultan II. Bayezid'e ithâfen telif ettiği eseridir.²⁸ Eserde rivâyet ve dirâyet unsurları dengeli bir biçimde mezcedilmiştir. Ayetin âyetle, hadislerle, sahâbe ve tâbiûn kavilleriyle tefsiri, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin nakledilmesi gibi rivâyet unsurlarını tefsirde görmek mümkündür. Bu bağlamda bazı isrâîlî nakiller de tefsirde zikredilmiştir. Niksârî lafızların lügavî tahlillerini yapmaya ihtimam göstermiş yeri geldiğinde kırâat vecihlerine yer vermiştir. Niksârî'nin eserin telifinde Zemahşerî, Râzî ve Beyzâvî gibi müfessirlerin görüşlerinden istifâde ettiği de görülmektedir.

Duhan sûresi tefsirinin iki adet nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlardan birisi Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüdin Efendi koleksiyonu 269 numarada bulunmaktadır. Bu nüsha müellif nüshası ile mukâbele edilmiş bir nüshadır. 949/1542 tarihinde Abdurrahim Niksârî tarafından İstanbul'da istinsah edilmiş bu nüsha 175x120-111x67 mm. ölçülerindedir. Bir tefsir mecmuasının 159a-181a varakları arasında bulunan nüsha 17 satır üzerine talik hatla yazılmıştır.

Eserin diğer bir nüshası ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, 421 numarada bulunmaktadır. Bu nüshada yer alan

26 Eserlerine dâir ayrıntı için bk. Gökbulut, age, s. 18-31.

27 Mecdî, *Hadâîkî'ş-şekâîk*, s. 292.

28 bk. Mecdî, *Hadâîkî'ş-şekâîk*, s. 292; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I/450.

kayıttan, eserin bir nüshasının Yavuz Sultan Selim'e (v. 926/1520) ithâf edildiği anlaşılmaktadır.²⁹ 173x112-122x63 mm. ölçülerinde olan nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemektedir. 9 satır üzerine 46 varak olarak istinsah edilmiş olan nüshada talik hattı kullanılmıştır. Hasan Gökbulut yaptığı yüksek lisans çalışması ile Niksârî'nin bu eserin tahkîkîni yapmıştır.³⁰

3. *Hâşiyetün 'alâ Envârî't-Tenzîl*: Kaynaklarda Niksârî'nin *Envârü't-Tenzîl* üzerine kaleme aldığı bir hâşiyeden bahsedilmektedir.³¹ Yaptığımız kütüphaneye taramaları sonucunda bu eserin herhangi bir nüshasını tespit edemedik. Muhyiddin Niksârî'nin Duhân sûresi tefsîrini tahkîk eden Hasan Gökbulut bu eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, 420 numarada kayıtlı olarak bulunan eser olabileceği ihtimâlini zikretmektedir.³² Fakat mezkûr nüshada bu durumu doğrulayabileceğimiz herhangi bir argüman bulunmamaktadır.

2. Niksârî'nin İhlâs Sûresi Tefsîri

Muhyiddin Muhammed Niksârî'nin tefsir eserlerinden birisi olan *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, Osmanlı döneminde kaleme alınan en eski tarihli sûre tefsirlerinden birisidir. XV. asrın ikinci yarısında telif edildiğini düşündüğümüz bu eser gayet sade ve akıcı bir üslûba sahiptir. Niksârî tefsirini bazı kişilerin böyle bir esere olan ihtiyaçlarını ışıtmesi üzerine yazdığını şöyle ifade etmektedir:

"Emmâ ba'd bedürüstî ve rastî bazı ehli salât olan azîzlerden birisi demiş ki "Biz lisân-ı Arab'ı bilmeziz, emmâ bir kimesne ehl-i ilimden ola ki namaz içinde okuduğumuz ahsar-ı suverden bir sûreyi Türkî'ye terceme etse onu ışıtsak, namaz içinde okuduğumuz vakitte ol ma'nâ mülâhazasıyla bize bir nev' huzûr olaydı namaz içinde" demiş. Bu söz dâ'î-i fakîr-i hakîr ki Muhammed Niksârî demekle ma'rûftur, sem'ine yetişti. Ba'de't-te'emmül ve't-tefe"ül lâyhî olan bu oldu ki taleb olan tercüme eden fakîr ola."³³

29 bk. Muhyiddin Muhammed en-Niksârî, *Tefsîru Sûrati'd-Duhân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, no: 421, vr. 2b

30 bk. Hasan Gökbulut, *Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksârî'nin (ö. 1494m.) Hayatı ve Duhan Sûresi Tefsîrinin Tahkîki*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

31 Mecdî, *Hadâikü'ş-şekâik*, s. 292; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II/16; Bağdath, *Hedîyye*, II/218; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VIII/196.

32 bk. Gökbulut, age, s. 22.

33 Muhyiddin Muhammed en-Niksârî, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 386, vr. 2b-3a.

Görüldüğü üzere Niksârî, Arapça bilmeyen namaz ehli bazı kişilerin, huşû ile namaz kılmalarına vesîle olması için kısa sûrelerden birisinin tercümesine ihtiyaç duymaları üzerine bu Türkçe tefsiri yazdığını ifâde etmiştir. Tercüme ve tefsîri yapılacak olan sûrenin İhlâs sûresi olarak belirlenmesi yine eserin mukaddimesinde müellif tarafından şöyle açıklanmaktadır:

“Ba’dehû ahsar-ı sûrede zikr olunan havâssa nazar etti, sûre-i İhlâs havassını ekser buldu cümlesinden. Biri bu ki ahsar-ı suver arasında sûre-i İhlâs ki bir kere onu okumak sülûs-i Kur’ân’ı okumak gibidir. Ve iki kere okumak sülûsân-i Kur’ân’ı okumak gibidir. Ve üç kere okumak Kur’ân’ı tamâmen okumak gibidir. Niteki bu sûrenin Türkî tefsîrine şurû’ olunduğu esnâda bu hâssa dahî zikr olunur inşâallâh.”³⁴

Niksârî eserin telif sebebini zikrettiği kısa mukaddimesinden sonra fazîletine dâir rivâyetleri sıralayarak İhlâs sûresinin tefsirine başlamıştır. Bu bağlamda sûrenin fazîletinden bahseden altı adet rivâyeti zikretmiştir. Fezâil rivâyetlerin ardından sûrenin sebeb-i nüzûlüne dâir şu rivâyeti nakletmiştir:

“Ve bilgil ki bu sûrenin nüzûlüne sebep budur ki müşrikler Peygamber hazretine eyittiler, “Sen bizim sanemlerimize sebb edip söverdün. Ve atalarımızın dînine muhâlefet edersin. Eğer fakîrsen seni ganî edelim ve eğer mecnûnsan sana ilâc edelim. Ve eğer avrada âşık ol avradı sana çiftlendirelim” dediklerinde Hazret-i Peygamber cevâb verip dedi kim, “Ben fakîr değilim ve mecnûn değilim ve avrada âşık değilim. Bel ki ben Allâhu te’âlânın Hakk Rasûlüyüm. Sizi davet ederim Allâh’a kulluk edin, esnâma kulluk etmen diye.” Ba’dehû müşrikler eyittiler, sen bize Allâh’a kulluk edin dersin ol Allâh altından mıdır, yoksa gümüşten midir?” dediklerinde Allâhu te’âlâ bu sûreyi Cebrâil’le Hazret-i Peygamber’e gönderdi.”³⁵

Niksârî sûrenin fazîletine ve nüzûl sebebine dâir bilgiler verdikten sonra âyet âyet sûrenin icmâlen tercümesini yapmıştır. Sûrenin tercümesini müteâkiben sûrenin tefsîrine geçmiştir. Niksârî’nin eserin telifinde büyük oranda Fahrüddîn er-Râzî’nin (v. 606/1210) *Mefâtîhu’l-Gayb*’ından istifâde ettiği görülmektedir. Sûrenin ilk âyetinin tefsîrinde هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ifâdesinin üç kelime olmasını *Mefâtîhu’l-Gayb*’a mürâcaatla şöyle tefsîr etmiştir:

34 en-Niksârî, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, vr. 3a-4a.

35 en-Niksârî, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, vr. 11b-13a. Rivâyet için bk. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrût 2000, XXXII/161. Benzer bir rivâyet için bk. Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, Müessesü’l-Halebî, Kâhire 1968, s. 309.

“Ve bilgil ki Mevlânâ İmâm Fahrüddîn er-Râzî rahimehullâhi aleyh eydür, üç lafızdır. Ve bu üç lafızdan her birisi işârettir makâmât-ı tâlibînden bir makâma. Yani هُوَ işârettir Hakk te’âlâyâ mukarreb olanlar makâmına. Zîrâ onların nazarı Hakk te’âlânın zâtınadır. Fakat mâsivâ onların katında hükmi ademedir. Pes هُوَ demek onlara kifâyet eder, gayrı lafza ihtiyaçları yok.

Pes هُوَ lafzını zikrettikten sonra lafzını zikr etmek işârettir ashâb-ı yemîn makâmına. Yani ashâb-ı yemîn onlardır ki onların nazarları hem Hakk te’âlânın vücûduna ve hem mâsivânın vücûdunadır. Ve çün ki ashâb-ı yemînın nazarları iki nesne vücûduna oldu bu takdîr üzerine bunlara هُوَ lafzı kifâyet etmedi. Zîrâ هُوَ demek berîn-i takdîr işârettir bir şeye. Emmâ ol şey Zâtullâh mıdır, yoksa mâsivâ-yı Zâtullâh mıdır mübhem oldu. Pes lâ-büdd oldu ki هُوَ lafzından sonra اللَّهُ lafzını zikr etmek, tâ ki ol ibhâm zâil ola. Yani هُوَ lafzıyla işâret olunan şey Zâtullâh’tır, mâsivâ değildir demek oldu.

Ve هُوَ lafzını zikr ettikten sonra اَعْلَى lafzını zikr etmek işârettir ashâb-ı şimâl makâmına ki bu makâm ednâdır evvelâ zikr olunan iki makâmdan. Zîrâ bu ashâb-ı şimâl ilâhın müte’addid olmasını câiz görenlerdir. Pes bu takdîr üzerine هُوَ demek bu tâifeye nazar kifâyet etmedi, bel ki هُوَ dedikten sonra اَعْلَى lafzını zikr etmek lâ-büdd oldu. Yani şân budur ki Zâtullâh birdir, müte’addid değildir.”³⁶

Niksârî işârî üslûb üzere buradaki üç kelimenin üç makama işâret ettiğini ifâde etmiştir. Allâh’ı tavsîf ederken, Allâh’a kurbiyyet makâmında olanlara هُوَ lafzının yeteceğini ifâde etmiştir. Dünyâ ile ihtilatları olması vesîlesiyle, ashâb-ı yemîn için هُوَ lafzında olan mübhemliği gidermek maksadıyla اللَّهُ lafzının zikredildiğini söylemiştir. اَعْلَى lafzının ise yaratıcının vahdeti konusunda müstakîm olmayan ashâb-ı şimâl için zikredildiğini ifâde etmiştir.

Niksârî’nin tefsirinde istifâde ettiği diğr bir kaynağı ise Muhyissünne Ferrâ el-Begavî’dir (v. 516/1122). Sûrenin üçüncü ve dördüncü âyetlerini tefsîr ederken *Me’âlimü’l-Tenzîl*’e mürâcaat ederek ve konuya taalluk eden rivâyetlere de atıflar yaparak şunları söylemiştir:

“Ve bilgil ki اللَّهُ الصَّمَدُ dedikten sonra lâ-büdd oldu اَعْلَى lafzı demek. Zîrâ Muhyissünne tefsîrinde şöylece zikreder ki Arab müşrikleri

36 en-Niksârî, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, vr. 13b-16a. Mukâyese için bk. er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII/164 vd.

derler ki ﴿ٱلْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ ٱللَّهِ﴾³⁷ Yani “Melekler Allâh’ın kızlarıdır” derler. Ve yehûd eyitti, ﴿ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ﴾³⁸ Yani, Üzeyr Allâh’ın oğludur. Ve nesârâ eyitti ﴿ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ﴾³⁹ Yani İsâ Allâh’ın oğludur. Hakk te’âlâ bunları tekzîb edip dedi ki لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ Yani Hakk te’âlâdan kimesne doğmadı ve kendi kimseden doğmadı ve kendine hiç ehad misil olmadı.

وَعَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ ٱللَّهِ شَتَمَنِ ٱبْنُ ٱدَمَ حَيْثُ قَالَ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا ٱلْأَحَدُ الصَّمَدُ ٱلَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

Yani Hazret-i Nebî’den mervîdir ki eyitti, Hakk te’âlâ eyitti âdemoğlu bana şetm etti, veled ittihâz etti demekle, hâlbuki ben ehadim. Yani birim, bana sâni olur yok. Samedim yani gayrı bana muhtâc ve ben kimesneye muhtâc değilim. لَمْ يَلِدْ yani benden kimesne doğmadı وَلَمْ يُولَدْ ve ben kimesneden doğmadım. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ve hiç ehad bana misil olmadı.”⁴¹

Niksârî bu üslûb üzere âyetlerin tefsirini yaptıktan sonra sûreye verilen isimleri sıralayarak eserini tamamlamıştır. Niksârî’nin zikrettiği isimler şu şekildedir: Sûre-i İhlâs, Sûre-i Necât, Sûre-i Velâyet, Sûre-i Ma’rifet, Sûre-i Münferid, Sûre-i Berâ’et, Sûre-i Nûr, Sûre-i Emân. Niksârî bu isimlerin herbirisini ilgili rivâyetlere de başvurarak izâh etmiştir.

Niksârî’nin bu risâlesinde on iki hadis rivâyet ettiği görülmektedir. Bu rivâyet edilen hadislerindört tanesi Mâlik b. Enes (v. 179 / 795), Ahmed b. Hanbel (v. 241 / 855), Buhârî (v. 256 / 870), Müslim (v. 261 / 875), Tirmizî (v. 279 / 892), Neseî (v. 303 / 915) tarafından tedvin edilen hadis kaynaklarından tahrîc edilebilmiştir. Fakat geriye kalan sekiz rivâyete temel hadis kaynaklarında rastlanılamamıştır. Bu rivâyetlerin *Mefâtîhu’l-Gayb* ve *Me’âlimü’t-Tenzîl* gibi tefsir eserlerinden nakledildiği tespit edilmiştir.

Sonuç

XV. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yaşamış olan Muhyiddin Muhammed en-Niksârî devrinin önde gelen âlimlerinin rahle-i tedrisinde yetişmiş bir alimdir. İslâmî ilimlere olan ilgisinin yanı sıra matematik ve astronomi gibi

37 Allah’ın kızları olduğunu iddia ediyorlar. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Hoşlandıkları erkek çocuklarını ise kendilerine yakıştırırlar. en-Nahl 16/57.

38 Yahudiler, “Üzeyr, Allah’ın oğludur” dediler. et-Tevbe 9/30.

39 Hristiyanlar ise, “İsa Mesih, Allah’ın oğludur” dediler. et-Tevbe 9/30.

40 Buhârî, *Tefsîr*, 112; Neseî, *Cenâiz*, 117.

41 en-Niksârî, *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*, vr. 16b-18b. Mukâyese için bk. Muhyissünne Ferrâ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, Dâru taybe, Riyâd 1997, VIII/589.

tabî'î ilimlerlerle de ilgilenen Niksârî bu sahâda da eserler vermiştir. Dînî ve tabî'î ilimlerde temâyüz etmesi sebebiyle devrinin idârecileri olan Candaroğlu İsmâil Bey'den ve Sultan II. Bayezid'den özel ilgi görmüş ve himâye edilmiştir.

Niksârî özellikle tefsir sahasında öne çıkmış ve Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin ifâdesiyle bu sahada *âyet-i kübrâ* olmuştur. Kastamonu'da İsmail Bey Niksârî için bir medrese inşâ ettirmiş ve buraya 300 kitap vakfetmiştir. Niksârî'nin kazandığı bu şöhret Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul'a ulaşmış ve Sultan II. Bayezid onu İstanbul'a davet etmiştir. İstanbul'da devrin en gözde camileri olan Ayasofya ve Fatih câmilerinde günlük elli akçe ile tefsir dersleri vermesiyle kendisini görevlendirmiştir. Niksârî bu derslerde Kur'ân'ı baştan sona tefsîr etmiştir. Fakat bu dersler kahir ekseriyetle şifâhî kalmış ve yazıya geçirilmemiştir. Bu sebeple Niksârî'nin tefsirciliğine tam olarak vakıf olmamız mümkün olamamıştır.

Niksârî'nin günümüze ulaşan iki tefsir eserinden birisi Türkçe olarak telif ettiği *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs* isimli küçük risâlesidir. Risâle XV. asırda yazılan ve günümüze kadar ulaşabilen nadir Türkçe tefsir eserlerinden birisidir. Niksârî, risâlesini Arapça bilmeyen müslümanların istifâdesi için kaleme aldığını ifâde etmiştir. İşârî üslûb üzere yazılan tefsirde -muhatap kitle göz önünde bulundurulduğundan olsa gerek- lügavî tahliller, fikhî ve kelâmî tartışmalar gibi unsurlara yer verilmemiştir. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*'da sûrenin faziletine dair nakiller, esbâb-ı nüzûl bilgisi ve âyetlerin tefsîri esnâsında nakledilen bazı hadisler rivâyet unsurları olarak göze çarpmaktadır.

Niksârî'nin eserin telifinde ağırlıklı olarak Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb*'ına mürâcaat ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Begâvî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*'i de risâlede ismi zikredilen diğer bir kaynak olarak göze çarpmaktadır. Sade bir dille sûreyi tefsîr eden Niksârî, son olarak sûreye verilen isimleri -isimlendirme gerekçelerini de izah ederek- sıralamış ve bu muhtasar eserini tamamlamıştır. Yaklaşık altı asır önce bu topraklarda telif edilmiş bir eser olan *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*'ın neşrini yaptığımız bu makalemizin Niksârî'nin tefsir anlayışına ve dönemin rûhuna vüs'ati ölçüsünce ışık tutmasını ümit etmekteyiz.

EK: Eserin Transkripsiyonu

Yaptığımız taramalarda *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*'ın tek bir nüshasının olduğunu tespit edebildik. Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, 386 numarada kayıtlı bulunmaktadır. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*'ın bu

nüşhası 7 satır üzerine yazılmış 23 varaktan oluşmaktadır. 120x83-60x47 mm. ölçülerinde olan nüsha harekeli nesihle yazılmıştır. Eserin transkripsiyonunda *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*'ın tespit edebildiğimiz yegâne nüshası olan bu nüsha esas alınmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[1b] Şükr ol Allâh'a ki Kur'ân'ı Rasûlüne inzâl etti, tâ ki mü'minlere beşîr olup ve kâfirlere nezîr ola. Ve bi-hasebi'l-mesâlih âyet âyet ve sûre sûre Rasûlüne tenzîl etti yirmi üç yıl içinde, tâ ki ulü'l-elbâba nasîhat [2a] ve tezkîr ola. Durûd u selâm Muhammed Rasûlullâh'a ki yevm-i kıyâmette şeffî-i ümmettir ve âline ve ashâbına olsun ki Hazret-i Nebî aleyhisselâm ⁴² أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيْمِهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ إِيَّاهُ يَنْتَدِيكُمْ yani "Benim ashâbım nücûm gibidir, hangisine iktidâ ederseniz hidâyet [2b] bulursunuz" dedi. Emmâ ba'd bedürüstî ve rastî bazı ehli salât olan azîzlerden birisi demiş ki "Biz lisân-ı Arab'ı bilmeziz, emmâ bir kimesne ehl-i ilimden ola ki namaz içinde okuduğumuz ahsar-ı suverden bir sûreyi Türkî'ye terceme etse onu işitsek, namaz içinde okuduğumuz vakitte ol [3a] ma'nâ mülâhazasıyla bize bir nev' huzûr olaydı namaz içinde" demiş. Bu söz dâ'î fakîr hakîr ki Muhammed Niksârî demekle ma'rûftur, sem'ine yetişti. Ba'de't-te'emmül ve't-tefe'ül lâyah olan bu oldu ki taleb olan tercüme eden fakîr ola. Ba'dehû ahsar-ı [3b] sûrede zikr olunan havâssa nazar etti, sûre-i İhlâs havassını ekser buldu cümlesinden. Biri bu ki ahsar-ı suver arasında sûre-i İhlâs ki bir kere onu okumak sülûs-i Kur'ân'ı okumak gibidir. Ve iki kere okumak sülûsân-i Kur'ân'ı okumak gibidir. Ve üç kere okumak Kur'ân'ı [4a] tamâmen okumak gibidir. Niteki bu sûrenin Türkî tefsîrine şurû' olunduğu esnâda bu hâssa dahî zikr olunur inşâallâh. Pes bu ecilden mezkûr dâ'î-i fakîr beyne ahsari's-suver sûre-i İhlâs'ı Türkî'ye terceme etmeyi ihtiyâr etti, tâ ki mutâla'a edenler mezkûr [4b] dâ'îyi du'â-i hayrla yâd edeler. ⁴³ وَاللَّهُ الْمَوْفِقُ لِلصَّوَابِ وَإِلَيْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمُنَاب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ﴿١﴾ ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ ﴿٢﴾ ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ ﴿٣﴾ ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ ﴿٤﴾

İ'lem es'adekallâhu fi'd-dâreyn, bilgil ki işbû ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ sûresinin [5a] namaz içinde ve hâric-i namazda okumasında fazîlet ziyâde olmasında

42 Rivâyet için bk. Mecdüddîn Muhammed İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisi'r-Rasûl*, Mektebetü'l-halvânî, 1972, VIII/556. Bu rivâyetle ilgili diğer bir değerlendirme için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'r-râfi'iyi'l-kebîr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1989, IV/462-462.

43 Doğru olana muvaffak kılan Allâh'tır. Ve dönüp sığınacağımız da bizzat kendisidir.

çok vecihler zikr olunmuştur. Niteki mefharu'l-ulemâi'l-mütekaddimîn ve'l-müte'ahhirîn Mevlânâ İmâm Fahrüddîn er-Râzî rahmetullâhi aleyh bu sûreyi okumanın fazîletinde Hazret-i Rasûl'den aleyhissalâtü vesselâm [5b] rivâyet olunan hadîsleri zikr etti. Hattâ eyitti,

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ سُورَةَ ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ فَكَأَنَّمَا قَرَأَ ثَلَاثَ الْقُرْآنِ وَأُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ بِعَدَدِ مَنْ أَشْرَكَ بِاللَّهِ وَأَمَّنَ بِاللَّهِ

Yani Hazret-i Rasûl aleyhisselâm eyitti, her kim [6a] ki ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ sûresini okuya Kur'ân'ın sülüsünü okumuş gibidir. Ve ol kişiye on hasene verilir, Hakk te'âlânın kullarından müşrikînden ve mü'minînden her ferd mukâbelesinde, sadaka Rasûlullâh. Ve bu hadîsten fehm olunur ki bu sûreyi üç kere okumak sünnet olduğunun [6b] sırrı bu ola ki bir kere okumak sülüs-i Kur'ân okumak gibi olunca iki kere okumak sülüsânını okumak gibi ola ve üç kere okumak cemî'-i Kur'ân'ı okumak gibi ola. والله اعلم بالصواب

وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ مَرَّةً وَاحِدَةً أُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ كَمَنْ أَمَّنَ بِاللَّهِ وَمَلَأَ بَيْتَهُ [٧١] وَكُتِبَ وَرُسُلُهُ وَأُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ مِائَةِ شَهِيدٍ

Yani Hazret-i Rasûl aleyhisselâm şöyle dahî dedi: Kim ki bu sûreyi bir kere okusa ona verirler ecirden şol Allâhu teâlâyâ ve meleklerine ve rasûllerine imân getirenler ecri gibi ve ona yüz şehîd ecri verilir. [7b]

Ve Sehl b. Sa'd'dan şöyle rivâyet olundu ki bir kişi Hazret-i Peygamber'e aleyhisselâm geldi, fakrdan şikâyet etti. Ve Hazret-i peygamber eyitti,

إِذَا دَخَلْتَ بَيْتَكَ فَسَلِّمْ عَلَى نَفْسِكَ وَأَقْرَأْ ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ مَرَّةً وَاحِدَةً فَفَعَلَ الرَّجُلُ فَعَدَّ اللَّهُ عَلَيْهِ رِزْقًا [٨١] حَتَّى أَقَاضَ عَلَى جِبْرِائِيلَ

Yani Hazret-i Peygamber ol fakrdan şikâyet eden kişiye eyitti, “Vakti ki evine girsen kendi nefesine selâm ver ve ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ sûresini bir kere oku.” Pes kişi Hazret-i Peygamber dediği gibi evine girince kendi nefesine [8b] selâm verip ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ sûresini bir kere okudu. Hakk teâlâ ol kişiye bu sûre berekâtında rızk-ı kesîr verdi, hattâ kendinden artanı komşularına üleştirdi.

Ve Enes'ten radiyallâhu anh şöyle rivâyet olundu ki bir kişi cemî' namazında ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ [9a] sûresini okurdu. Pes Hazret-i Rasûl ol kişiden sordu, “Eyitti, sen cemî' namazında bu sûreyi okurmuşsun, sebep nedir?” Bu

44 Rivâyet için bk. er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII/160.

45 er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII/160.

46 er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII/160; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts. X/416.

kişi eyitti, “Yâ Rasûlallâh ben bu sûreyi severim.” Pes Hazret-i Rasûl eyitti ⁴⁷ حَتَّىٰ إِذَا هَا يُدْخِلُكَ الْجَنَّةَ Yani, “Senin bu sûreyi [9b] sevmen seni cennete dâhil kılar” dedi.

Ve Ebû Hureyre’den radiyallâhu anh şöyle rivâyet olundu ki Hazret-i Rasûlullâh’la bile seyr ederken mübârek sem’ine erişti ki bir kişi قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ sûresini okur. Pes Rasûlullâh aleyhisselâm eyitti وَجِبَ yani vâcib oldu. [10a] Ve Ebû Hureyre eydür, ben eyittim yâ Rasûlallâh ol vâcib olan nedir? Eyitti, vâcib olan ol kişiye cennettir.⁴⁸

Ve Âişe’den radiyallâhu anhâ şöyle rivâyet olundu ki Peygamber hazreti aleyhisselâm bir kişiye bir leşkere reis kılıp bir yere gönderdi. Ve mezkûr [10b] reis ashâbına namaz kıldırıp her namazda قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ sûresini okurmuş. Vakti ki ol leşker ol seferden rucû’ ettiler, mezkûr reisin her namazda قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ sûresini okuduğunu Hazret-i Rasûl’e zikr ettiler. Hazret-i Rasûl eyitti, [11a] سَلُّوهُ لِأَيِّ شَيْءٍ يَصْنَعُ ذَلِكَ Yani eyitti, “Sorunuz ol kişiye niçin böyle ederdi?” Sordular, eyitti, “Şundan ötürü her namazda bu sûre-i okurdum ki bu sûre içinde Allâhu te’âlânın sıfatları zikr olunmuştur. Bana bu sûre sevgili geliptir. Pes Hazret-i Peygamber eyitti, أَخْبِرُوهُ [ب ١١] إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّهُ Yani eyitti, “Haber verin ol kişiye, Allâhu te’âlâ dahî ol kişiye sever.”⁴⁹

Ve bilgil ki bu sûrenin nüzûlüne sebep budur ki müşrikler Peygamber hazretine eyittiler, “Sen bizim sanemlerimize sebb edip söverdin. Ve atalarımızın dînine muhâlefet [12a] edersin. Eğer fakîrsen seni ganî edelim ve eğer mecnûnsan sana ilâc edelim. Ve eğer avrada âşıksan ol avradı sana çiftlendirelim” dediklerinde Hazret-i Peygamber cevâb verip dedi kim, “Ben fakîr değilim ve mecnûn değilim ve avrada âşık değilim. Bel ki ben Allâhu te’âlânın [12b] Hakk Rasûlüyüm. Sizi davet ederim Allâh’a kulluk edin, esnâma kulluk etmen diye.” Ba’dehû müşrikler eyittiler, sen bize Allâh’a kulluk edin dersin ol Allâh altından mıdır, yoksa gümüşten midir?” dediklerinde Allâhu te’âlâ bu sûreyi Cebrâîl’le Hazret-i Peygamber’e [13a] gönderdi.⁵⁰

47 Buhârî, *Ezân*, 106; Tirmizî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 11; er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXII/161.

48 Muvatta, *Kur’ân*, 486; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 386; Tirmizî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 11; Neseî, *Sıfatü’s-salât*, 69.

49 Buhârî, *Tevhîd*, 1; Müslim, *Salâtü’l-müsâfirîn*, 45.

50 er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXII/161. Benzer bir rivâyet için bk. Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, s. 309.

﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ Yani eyit yâ Muhammed ol Allâhu te'âlâ birdir. ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ cemî' mahlûkât ona muhtâçtırlar. ﴿لَمْ يَلِدْ﴾ Kimse ondan doğmadı. ﴿وَلَمْ يُولَدْ﴾ Ve kendi kimseden doğmadı. ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ Ve kendine hiç ehad misil olmadı.

[13b] Ve bilgil ki Mevlânâ İmâm Fahrüddîn er-Râzî rahimehullâhi aleyh eydür, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ üç lafızdır.⁵¹ Ve bu üç lafızdan her birisi işârettir makâmât-ı tâlibînden bir makâma. Yani ﴿هُوَ﴾ işârettir Hakk te'âlâya mukarreb olanlar makâmına. Zîrâ onların nazarı Hakk te'âlânın [14a] zâtınadır. Fakat mâsivâ onların katında hükm-i ademdedir. Pes ﴿هُوَ﴾ demek onlara kifâyet eder, gayrı lafza ihtiyaçları yok.

Pes ﴿هُوَ﴾ lafzını zikrettikten sonra ﴿اللَّهُ﴾ lafzını zikr etmek işârettir ashâb-ı yemîn makâmına. Yani ashâb-ı yemîn onlardır ki onların nazarları hem [14b] Hakk te'âlânın vücûduna ve hem mâsivânın vücûdunadır. Ve çün ki ashâb-ı yemînın nazarları iki nesne vücûduna oldu bu takdîr üzerine bunlara ﴿هُوَ﴾ lafzı kifâyet etmedi. Zîrâ ﴿هُوَ﴾ demek berîn-i takdîr işârettir bir şeye. Emmâ ol şey Zâtullâh mıdır, yoksa mâsivâ-yı Zâtullâh mıdır [15a] mübhem oldu. Pes lâ-büdd oldu ki ﴿هُوَ﴾ lafzından sonra ﴿اللَّهُ﴾ lafzını zikr etmek, tâ ki ol ibhâm zâil ola. Yani ﴿هُوَ﴾ lafzıyla işâret olunan şey Zâtullâh'tır, mâsivâ değildir demek oldu.

Ve ﴿اللَّهُ﴾ lafzını zikr ettikten sonra ﴿أَحَدٌ﴾ lafzını zikr etmek işârettir [15b] ashâb-ı şimâl makâmına ki bu makâm ednâdır evvelâ zikr olunan iki makâmdan. Zîrâ bu ashâb-ı şimâl ilâhın müte'addid olmasını câiz görenlerdir. Pes bu takdîr üzerine ﴿هُوَ اللَّهُ﴾ demek bu tâifeye nazar kifâyet etmedi, bel ki ﴿هُوَ اللَّهُ﴾ dedikten sonra ﴿أَحَدٌ﴾ lafzını zikr etmek lâ-büdd [16a] oldu. Yani şân budur ki Zâtullâh birdir, müte'addid değildir.

Vakti ki bildinse bu lafız, üç makâma işâret olduğunu bilgil ki ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ dedikten sonra ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ demek lâ-büdd oldu. Zîrâ cemî' halâyık Hakk te'âlâya muhtâçtırlar. Samed demek muhtâcun [16b] ileyh demektir. Yani Allâhu te'âlâ müstağnîdir cemî' mahlûkâtın mutlakâ ve cemî' mahlûkât ona muhtâçlardır mutlakâ.

Ve bilgil ki ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ dedikten sonra lâ-büdd oldu ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ demek. Zîrâ Muhyissünne tefsîrinde şöylece zikreder ki Arab [17a] müşrikleri derler ki ﴿الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ﴾⁵² Yani “Melekler Allâh'ın kızlarıdır” derler. Ve yehûd

51 Mukâyese için bk. er-Râzî, *Meftâhü'l-gayb*, XXXII/164 vd.

52 bk. Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorlar. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Hoşlandıkları erkek çocuklarını ise kendilerine yakıştırırlar. en-Nahl, 16/57.

eyitti, ﴿عَزَّ وَجَلَّ﴾⁵³ Yani, Üzeyr Allâh'ın oğludur. Ve nesârâ eyitti ﴿الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾⁵⁴ Yani İsa Allâh'ın oğludur. Hakk te'âlâ bunları tekzîb edip dedi ki **[17b]** Yani Hakk te'âlâdan kimesne doğmadı ve kendi kimseden doğmadı ve kendine hiç ehad misil olmadı.⁵⁵

⁵⁶ وَعَنْ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَتَمَنِي ابْنُ آدَمَ حَيْثُ قَالَ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا [١٨٨] وَأَنَا الْأَخَذُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

Yani Hazret-i Nebî'den mervîdir ki eyitti, Hakk te'âlâ eyitti âdemoğlu bana şetm etti, veled ittihâz etti demekle, hâlbuki ben ehadim. Yani birim, bana sâni olur yok. Samedim **[18b]** yani gayrı bana muhtâc ve ben kimesneye muhtâc değilim. لَمْ يَلِدْ yani benden kimesne doğmadı وَلَمْ يُولَدْ ve ben kimesneden doğmadım. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ve hiç ehad bana misil olmadı.

Ve bilgil ki bu sûrenin esmâları çoktur, ammâ meşhûr olan ismi **[19a]** Sûre-i İhlâs'tır. Zîrâ şol kimesne ki bu sûreye i'tikâd ede, fî dînillâh muhlis olur. Ve eydan her kim ki bu sûrenin i'tikâdla kırâatine mülâzemet ede, cehennem odundan halâs bulur. Ve bir ismi dahî Sûre-i Necât'tır. Zîrâ her kim ki bu sûreye **[19b]** i'tikâd ede, dünyâda küfürden necât bulur ve âhirette nârdan necât bulur. Ve bir ismi dahî Sûre-i Velâyet'tir. Zîrâ her kim ki bu sûreyi i'tikâdla okusa lâ-cerem evliyâullâhtan olur.

Ve bir ismi dahî Sûre-i Ma'rifet'tir. Zîrâ ma'rifetullâh tamâm olmaz **[20a]** illâ bu sûrenin ma'rifetiyle tamâm olur. Ve Hazret-i Alî'den radiyallâhu anh şöyle rivâyet olundu ki bir kişi namaz içinde ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ okurdu. Hazret-i Peygamber aleyhisselâm işitti. Eyitti, ﴿إِنَّ هَذَا عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ﴾⁵⁷ İşbû namaz içinde **[20b]** ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ okuyan kişi bir kuldur ki Rabbine ârif oldu. Pes bu ecilden ötürü bu sûreye Sûre-i Ma'rifet denildi.

Ve bir ismi dahî Sûre-i Münferid'dir. Zîrâ her kimesne ki huzûrla bu sûreyi okuya, şeytân ondan nefret eder. Ve bir ismi **[21a]** dahî Sûre-i Berâ'et'tir. Zîrâ Hazret-i Nebî'den rivâyet olundu ki bir kişi bu sûreyi okurdu. Hazret-i Nebî

53 Yahudiler, "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler. et-Tevbe, 9/30.

54 Hristiyanlar ise, "İsa Mesih, Allah'ın oğludur" dediler. et-Tevbe, 9/30.

55 el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, VIII/589.

56 Buhârî, *Tefsîr*, 112; Neseî, *Cenâiz*, 117; el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, VIII/589.

57 er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII/161.

işitip eyitti, ⁵⁸أَمَّا هَذَا فَقَدْ بَرِيءٌ مِنَ الشِّرْكِ Yani, “Bu kişi şirkten berî oldu” dedi.

Ve bir ismi dahî Sûre-i Nûr'dur. Zîrâ Hazret-i [21b] Nebî aleyhisselâm eyitti, ⁵⁹إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ نُورًا وَنُورَ الْقُرْآنِ ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ Yani, “Her şey için nûr var ve nûr-i Kur’ân ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ dir” dedi. Yani bu sûre ahsar-ı sûre iken cemî’ Kur’ân’ın nûrudur. Ve bunun nazîridir ki [22a] insânın nûru, a’zâsının asgarındadır ki ol gözünün bebeğidir.

Ve bir ismi dahî Sûre-i Emân’dır. Zîrâ Hazret-i Nebî aleyhisselâm eyitti, ⁶⁰قَالَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا قَالَ الْعَبْدُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ حِصْبِي وَمَنْ دَخَلَ حِصْبِي [ب ٢٢] آمِنَ عَذَابِي Yani Allâhu te’âlâ eyitti, “Benim kullarımdan birisi vakti ki lâ ilâhe illallâh dese, benim kaleme girer. Ve her kim benim kaleme gire, azâbımdan emîn olur” dedi. Eyle olsa ⁶⁰قَالَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا قَالَ الْعَبْدُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ حِصْبِي وَمَنْ دَخَلَ حِصْبِي [ب ٢٢] آمِنَ عَذَابِي demek ma’nâda lâ ilâhe illallâh demektir. Pes her kimesne ki [23a] bu sûreyi i’tikâdla okusa lâ ilâhe illallâh demiş olur. Berîn-i takdîr Allâh’ın azâbından emîn ola.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (tahk.: Şu’ayb el-Arnâvût), Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1999.

Ahmed İhsan ve Şürekâsı, *Muallim Nâcî*, Alem Matbaası, İstanbul 1311.

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, Millî Gazete Yayınları, İstanbul 1981, I-V.

Alpaydın, Mehmet Akif, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.

el-Âlûsî, Ebu’l-Fazl Mahmûd, *Rûhu’l-me’ânî*, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrût ts.

Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-ârifin esmâu’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.

el-Begavî, Muhyissünne Ferrâ, *Me’âlimü’t-tenzîl*, Dâru taybe, Riyâd 1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Tarihi Tabakatü’l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-sahîh*, Dârü’l-hadîs, Kâhire ts.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

_____ *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî Hazretleri*, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1329.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-beyân*, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, ts.

58 er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXXII/162; Ebu’l-Fazl Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrût ts. XXX/266.

59 er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXII/162; Nizâmüddin en-Nisâbü’rî, *Garâibü’l-Kur’ân ve ragâibü’l-Furkân*, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrût 1996, VI/594.

60 er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXII/162; Hatîb Şirbînî, *Sirâcü’l-münîr*, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrût ts. IV/447.

- Cömert, Derya, *Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2006, s. 7-24.
- Çolak, Murat - Düzenli, Mesut Bayram, "Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Hayatı ve Câmiu'l-Envar alâ Tefsiri'l-İhlas Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies*, Ankara 2014, IX/ 407-436.
- Demir, Ziyâ, *XII.-VI. yy Arası Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Fevziye Abdullah (Tansel), "Muallim Naci", *İA*, MEB, İstanbul 1964, IX/15-21.
- el-Gazzî, Necmeddin Muhammed, *el-Kevâkibü's-sâire bi-menâkibi'l-a'yâni'l-mieti'l-aşere*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, no: 876.
- Gökbulut, Hasan, *Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksari'nin (ö. 1494m.) Hayatı ve Duhan Sûresi Tefsirinin Tahkiki*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- _____, "Niksârî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/122-123.
- Güney, Ahmet Faruk "Yazma İhlas Sûresi Tefsirleri Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2011, c. IX, sayı: 18, s. 275-302.
- _____, "Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin (ö.1128/1716) Müstevecebu'l-Halâs fî Tefsiri Sûreti'l-İhlâs Adlı Eseri -Neşr-", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, c. II, sayı: 2, s. 75-106.
- Hayrullah Nedim Efendi, *Terceme-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkı*, Vilâyet Matbaası, Bursa 1307.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 2305-2309.
- _____, *Kemalnâme-i Hazreti Hakkı*, Yazma Bağışlar, no: 2324.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-râfi'iyi'l-kebîr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1989.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddîn Muhammed, *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-Rasûl*, Mektebetü'l-halvânî, 1972.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Dâru İbni Kesîr, Beyrût 1986.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, I-IV, İstanbul 1942.
- İsmail Hakkı, *Muallim Nâcî Efendi*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1311.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1986, I-III.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Mektebetü'l-müsenna - Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.
- Koca, Ferhat, "Musa Kazım Efendi", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/221-222.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, (tahk.: Takiyyüddîn en-Nedvi) Dâru'l-kalem, Beyrût ts.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-şekâik*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Câmiü's-sahîh*, (tahk.: Muhammed Fuâd Abdulbâkî)

Dârü'l-hadîs, Kâhire 1997.

Namlı, Ali, "İsmail Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/102-106.

en-Neseî, Ahmed b. Suayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

en-Niksârî, Muhyiddin Muhammed, *Tefsîru Sîrati'd-Duhân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, no: 421.

en-Nisâbü'rî, Nizâmüddin, *Garâibü'l-Kur'ân ve ragâibü'l-Furkân*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 1996.

Öztürk, Ali, "Muallim Nâci'nin (1849-1893) Hulâsatü'l-İhlas İsimli İhlas Sûresi Tefsiri", *İslâmî İlimler Dergisi*, İstanbul 2012, II/110-136.

_____, *XVI. Yüzyıl Halveti Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

er-Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-gayb*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 2000.

Salâhî, *Muallim Nâci*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1310.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

eş-Şirbînî, el-Hatîb, *Sirâci'l-münîr*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût ts.

Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *Şakâiku'n-nu'mâniyye*, Dârü'l-kütübi'l-'Arabî, Beyrût 1975.

et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *es-Sünen*, Çağrı Yayıncılık, İstanbul 1981.

Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, (haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara 2001.

Tütün, Sevgi, "Mekkizade Mehmed Tahir Efendi ve Tefsir Risalesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. XVI, sayı: 2, s. 515-532.

Uçman, Abdullah, "Muallim Naci", *DİA*, İstanbul 2005, XXX/315-317.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-nüzûl*, Müessetü'l-Halebî, Kâhire 1968.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm kâmu'su terâcim*, Dârü'l-ilmi li'l-melâyîn, Beyrut 2002, I/313.